

Людмила Божук
(Київ)

УКРАЇНОЗНАВЧА ОСВІТА ЗА РУБЕЖЕМ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано стан розробленості проблеми в українській історіографії та визначено рівень її наукового осмислення.

Ключові слова: українська еміграція, закордонне українство, українознавча освіта, українське шкільництво, національна школа.

Произведен анализ состояния разработки проблемы в украинской историографии и определен уровень её научного осмысления.

Ключевые слова: украинская эмиграция, украинское зарубежье, украиноведческое образование, украинское школьное образование, национальная школа.

This article is devoted to analyzing of consisting of developed of problem in the Ukrainian historiography and defining the level of its scientific comprehension.

Key words: Ukrainian emigration, Ukrainian abroad, Ukrainian studies, the Ukrainian school education movement, national school.

Закордонне українство є важливою інтегральною частиною українського народу. Відтак, українознавча освіта за межами України загалом і шкільництво, зокрема, є органічною частиною історії української культури, складовою української педагогічної думки й освіти.

Можемо з впевненістю стверджувати, що освіта посідає одне з провідних місць у суспільному житті. Рівень і якість національної системи освіти визначають розвиток особистості як носія знань, а відтак і активного учасника суспільних процесів. Безпосередня освітянська практика, її системність та спрямованість стають складовими національної ідеї, а отже, й впливають на формування національної стратегії України. Тому цілком зрозуміло, що важливою складовою державної політики України є встановлення та всебічний розвиток зв'язків з українцями, що проживають за кордоном, піклування про забезпечення їхніх національно-культурних, освітніх, інформаційних потреб. Одним із пріоритетних завдань для задоволення національно-

культурних потреб українців у країнах проживання є шкільна освіта як основа закладання підґрунтя для інтелектуального розвитку та ширення українського освітнього простору.

Отже, проблема розвитку сучасного українського шкільництва за межами України є актуальною через виявлення специфіки її розвитку в окремих країнах та особливостей формування державної політики України щодо опіки освітою загалом і шкільництвом, зокрема.

Зацікавленість у вивченні української діаспори, умов і чинників її самовідтворення, в тому числі й через освіту, з'явилася, передовсім, у середовищі самих зарубіжних українців ще на початку ХХ ст. Становлення та розвиток української освіти за кордоном упродовж майже всього ХХ ст. досліджували, головним чином, зарубіжні українці. Наукове вивчення закордонного українства як явища в усіх його виявах розпочалося в Україні лише з набуттям незалежності у 1990-х рр.

В основу узагальнення історіографії з досліджуваної теми покладено проблемний підхід, що дало можливість наявний масив літератури умовно віднести до трьох груп.

Першу групу становлять праці загального змісту, в яких в цілому проаналізовано закордонне українство: розкриваються причини еміграції з України на різних етапах її історії, подається демографічна характеристика, висвітлюється соціально-економічне та політичне становище української спільноти, її місце й роль в соціально-економічній і політичній структурах країн проживання. До праць загального змісту належать й загальнотеоретичні роботи українських педагогів і науковців з проблем освіти та національної школи.

До другої групи опрацьованої літератури віднесено дослідження, де освіта розглядається як складова загальнокультурного розвитку.

Третю групу становлять праці, які стосуються конкретного розвитку освіти у всіх її виявах як визначального чинника збереження етнокультурної самобутності, важливого єднального засобу українців у країнах поселення.

Наукові дослідження української еміграції було започатковано у 1920-х – 1930-х рр. в Західній Україні працями Ю. Бачинського та В. Кубійовича, що було зумовлено переважаючим потоком українських переселенців за океан наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. саме з цього регіону. Одночасно розпочинаються дослідження проблем українців за межами держави безпосередньо в середовищі самої еміграції, передовсім, з метою надання допомоги діаспорній спільноті

в адаптації до іншоетнічного оточення країн проживання. Досить детально досліджено широке коло питань життєдіяльності зарубіжних українців у першому томі тритомної (постатейної) "Енциклопедії українознавства", що побачила світ впродовж 1949 – 1951 рр. у видавництві "Молоде життя" (Мюнхен – Нью-Йорк) та в іншому довідниковому виданні – десятитомній Енциклопедії Українознавства (1955 – 1984 рр.) за редакцією В. Кубійовича.

Заслуговує на увагу й соціологічний збірник "Українці в американському та канадському суспільствах" за ред. Всеволода В. Ісаїва (Джерсі Сіті, 1976). Серед представлених у збірнику наукових пошукувань варто, на нашу думку, виокремити статті І. Теслі, В. Маркуся [42; 81], в яких об'єктом дослідження стала одна з найактуальніших проблем в середовищі українських громад у країнах поселення – протистояння процесу асиміляції та збереження національної ідентичності.

Важливим джерелом дослідження та аналізу розвитку українського шкільництва в Канаді стали публікації Г. Удода, П. Саварина, В. Буйняка [6; 69; 70; 89] та інших, що у різні роки з'явилися на сторінках Західноканадського збірника (Канадське НТШ).

Історія українських поселенців у Канаді, поява перших читалень, товариств "Просвіта", шкіл, детальна характеристика організаційного життя канадських українців, збереження ними зв'язків із рідним краєм висвітлені у збірнику "Життєвий досвід українців Канади: рефлексії" за ред. Олега В. Геруса, І. Герус-Гарнавецької (Вінніпег, 1994). Діяльності перших культурно-освітніх товариств та читалень у Вінніпезі – еміграційному центрі українських переселенців до Канади, зорганізованих зусиллями громади та церкви, присвячена розвідка М. Марунчака [51]. Зазначені праці мали переважно констатуючий характер.

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст. з'являються праці цілого ряду канадських і американських авторів, в яких закордонне українство як етнокультурний феномен розглядається комплексно. Вважаємо, слід виокремити дослідження М. Марунчака та М. Куропася [34; 44; 45; 46; 47; 48], в яких найбільш детально проаналізовано та узагальнено здобутки та проблеми життєдіяльності українців у США й Канаді. Низку праць Михайло Г. Марунчак присвятив дослідженню становища українців в країнах Східної, Південно-Східної Європи та в СРСР поза кордонами УРСР [49; 50].

У 1998 р., по смерті автора, виходить цікава аналітична праця В. Маруняка, в якій подано генезу розселення української еміграції в

Німеччині й Австрії після Другої світової війни, з'ясовуються обставини таборового періоду та його ліквідації у зв'язку з масовим виїздом еміграції до США, Канади, Австралії [52]. V та VI розділи книги присвячені характеристиці українського шкільництва та наукового життя в Німеччині.

Українство в Польщі досліджує М. Трухан. Його монографія “Українці в Польщі після Другої світової війни (1944 – 1984)” і по сьогодні є найповнішим і найбільш систематизованим дослідженням української спільноти Польщі після Другої світової війни. Використовуючи порівняльно-історичний та проблемно-хронологічний методи автор представляє етапи розвитку української громади Польщі впродовж сорока років. Цікавим у контексті дослідження є XIII розділ монографії, присвячений шкільництву, яке М. Трухан вважає однією з найскладніших проблем українців Польщі та наголошує, що її розв'язання потребує не лише змін у ставленні польської влади до потреб української меншини, але й зусиль самих українців, які у переважній більшості мають досить низьку національну свідомість [86].

Історію українців Східної Словаччини у міжвоєнну добу (1918 – 1938 рр.) детально характеризує І. Ванат, висвітлюючи у IV частині праці питання культурно-політичних обставин перебування українців у цій країні, зокрема, й шкільної справи [8].

У цілому в українській зарубіжній історіографії накопичено чималий досвід у галузі дослідження закордонного українства. В СРСР вивчення української діаспори проводилось у відповідності до завдань і потреб часу. Окремі сторони життя українців поза межами України знайшли відбиток у публікаціях А. Шлепакова, В. Наулка, В. Євтуха, О. Ковальчука [23; 59; 96]. Проте, через існуючі ідеологічні нашарування, в цих працях лише побіжно висвітлювалися реальні процеси, що відбувалися в закордонних українських громадах. Що ж стосується аналізу та узагальнення національно-культурних, науково-освітніх аспектів життєдіяльності закордонних українців, то системних досліджень здійснено не було.

На початку 90-х рр. XX ст. із здобуттям Україною незалежності спостерігається активізація досліджень з цієї проблематики як в Україні, так і в українському зарубіжжі. З'являються узагальнюючі дослідження з об'єктивним аналізом та оцінкою причин еміграції з України на різних етапах її історії, економічного та політичного становища, а також духовного життя українців за рубежом. Проблеми української діаспори стали пріоритетною темою в наукових пошуку-

ваннях В. Маркуся [39; 40; 41; 43]. Розкриваючи історичне підґрунтя та закономірність появи означення "українська діаспора", дослідник особливу увагу приділяє сучасним процесам, що відбуваються в діаспорних громадах. У вивченні життя українців, що мешкають на Заході, помітний внесок зробили В. Євтух, Є. Камінський, О. Ковальчук, В. Трощинський та ін. [20; 22; 24; 29].

Проблеми українців, що проживають на теренах колишнього СРСР, питання формування так званої "східної української діаспори", сучасне соціальне, політичне та культурне життя українських громад розглядаються в узагальнюючих дослідженнях Ф. Заставного, І. Винниченка, В. Наулка, В. Сергійчука [12; 13; 25; 26; 58; 72; 73; 74; 75; 93].

Певним підсумком багаторічних пошукувань у сфері дослідження української еміграції в Європі стала монографія В. Трощинського [84], в якій автор виступає з принципово новим баченням української еміграції як історичного і соціально-політичного явища.

Найвагомішим дослідженням закордонного українства як суспільного феномену у всіх його виявах стала колективна монографія В. Трощинського, А. Шевченка, що певним чином узагальнила попередні історіографічні здобутки українських вчених [85]. Як зазначили автори, українська діаспора виявилася життєздатною та динамічною формою існування українського етносу, тому своє завдання вони бачили у висвітленні її генези, виокремленні тенденцій, що позначилися на її розвитку та розкритті політики Української держави щодо зарубіжних українців.

Проблему політичної української еміграції 20-х рр. минулого століття через призму діяльності, світогляду, ідеології конкретної історичної постаті досліджує В. Піскун [61]. Залучивши значний комплекс історичних джерел, автор звернулася до загального та особистого бачення національної самоідентифікації, політико-ідеологічного вибору, способів та можливостей самореалізації, мотивації політичної, культурної, наукової, освітньої діяльності емігрантів.

Серед сучасних пріоритетних пошукувань українських істориків – дослідження питань державної політики України щодо українців за межами Української держави. Активізація інтересу до вивчення цієї проблематики викликана необхідністю розробки Концепції державної політики щодо закордонних українців з метою використання їх потенціалу задля утвердження інтересів України і українства у всіх сферах світового простору. Формування та реалізацію державної політики України у стосунках із закордонними українцями досліджу-

вали В. Євтух, С. Вдовенко, Б. Лановик, А. Попок, В. Трощинський, А. Шевченко [9; 21; 63; 65; 82; 83; 67]. На окрему увагу заслугове монографія А. Попка “Закордонне українство як об’єкт державної політики” [64]. У зазначеній праці розкривається широке коло питань історичного розвитку, соціально-економічного та правового статусу українців у державах поселення, а також їх взаємозв’язок з Україною. Аналізуючи становлення і розвиток взаємин України з діаспорою, характеризуючи нормативно-правову базу захисту прав закордонних українців, А. Попок не розглядає питання опіки української держави шкільництвом українського зарубіжжя.

Увагу сучасних українських дослідників привертають проблеми формування зарубіжних громад етнічних українців та збереження української ідентичності у сучасному світі. Зокрема, у колективній монографії В. Моцюка, В. Макара, С. Попика “Українці та українська ідентичність у сучасному світі” визначено головні тенденції, особливості і перспективи розвитку українських етнічних спільнот у колишніх республіках СРСР, а також Польщі, Словаччини та Румунії як на державному, так і регіональному рівнях та продемонстровано основні досягнення і труднощі їхнього національно-культурного життя [53]. В цьому контексті варто виокремити дослідження В. Макара “Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади”, в якому окремий розділ присвячений проблемам освіти. Автор розглядає загалом освітній процес у країні і значення української освіти для інтеграції українців у канадське поліетнічне суспільство [37].

В українській історіографії проблематики українського зарубіжжя значну увагу приділено висвітленню питань культурно-просвітницької діяльності українців, що дає підстави виділити другу групу досліджень, де освіта розглядається як складова загальнокультурного розвитку. Дослідження П. Понятенка, В. Голубничого, В. Яніва, Б. Стебельського, І. Огієнка (митрополита Іларіона), М. Семчишина та ін. стали концептуальними у плані розгляду української культури як “основи національної самобутності”, констатації незаперечного факту, що у бездержавних народів національна освіта, як важливий компонент культури, є вагомим чинником боротьби за власну незалежну державу та “оборонним” засобом проти процесу асиміляції [14; 62; 60; 71; 78; 80; 97].

Найвагомішим дослідженням сфери культурно-освітньої діяльності української еміграції між двома світовими війнами (1919 – 1939 рр.) стали праці Симона Наріжного [54; 55]. Крім висвітлення

історії створення наукових, освітніх та громадських інституцій, що діяли впродовж 20 – 30-х рр. XX ст. у Польщі, Чехословацькій республіці та на західноукраїнських землях, автор характеризує культурну працю української еміграції в країнах поселення українських громад і, серед іншого, й шкільну справу.

У полі наукового інтересу сучасних істориків – культурно-просвітницька діяльність українців у країнах проживання, збереження духовних цінностей українського народу, в першу чергу мови, віри та звичаїв. Із початку 90-х рр. науковці України та зарубіжжя систематично проводять наукові конференції, присвячені дослідженню різних аспектів життя діаспори та співпраці між українцями в світі за результатами яких видаються збірники праць [56; 57; 91; 92].

Освіта в українському зарубіжжі як невід’ємна складова національної культури, важливий чинник збереження етнічної ідентичності стала предметом досліджень, обговорень та дискусій на 4-х Всевітніх форумах українців [66; 87; 88; 90].

Третю групу джерел становлять праці, які стосуються конкретного розвитку освіти у всіх виявах як етнозберігального та етноформувального чинника.

Дослідження української освіти за межами України були започатковані в 20 – 30-х рр. минулого століття. Особливу увагу привертають дослідження Степана Сірополка "Народна освіта на українських землях і в колоніях", "Історія освіти в Україні", де автор характеризує освітні процеси як на етнічних українських землях так і в країнах поселення українців у Європі й за океаном – Північній та Південній Америці [76; 77]. Подаючи інший, не більшовицький погляд на процеси розвитку шкільництва в добу Української революції (1917 – 1921 рр.) та 20-ті – початок 30-х рр. XX ст., вчений-педагог ставить завдання в галузі розвитку української освітньої системи концепційними розробками. Поряд з цим, у праці "Історія освіти в Україні" С. Сірополко висвітлює науково-педагогічну діяльність української еміграції в Польщі та Чехословаччині міжвоєнної доби.

Питання розвитку української освіти, в тому числі і вищої школи, освітніх студій та наукових товариств у країнах Європи і Північної Америки на еміграції знайшли своє відображення у наукових розвідках Д. Дорошенка, П. Магочого, О. Кисілевської-Ткач, Л. Винара [10; 11; 19; 32; 36].

Безпосередньо питання становлення і розвитку рідномовної освіти та шкільництва у країнах розселення українських емігрантів більш

детально починають вивчатися та аналізуватися, передовсім українськими дослідниками зарубіжжя, у другій половині ХХ ст. Зростання зацікавленості проблемами освіти та національного виховання було зумовлене необхідністю узагальнення вже існуючого досвіду розвитку українського шкільництва за рубежом та розробки ефективних методів протистояння асиміляційним процесам засобами навчання та виховання у рідній школі.

Розвиток освіти і виховання в тісній співдії з родиною та церквою, розглядаючи при цьому проблеми вдосконалення української виховної системи та посилення в ній ролі батьків, досліджували І. Гончаренко, А. Горохович, І. Боднарчук, та інші науковці й педагоги-практики [3; 15; 16; 17; 18].

Помітних результатів у вивченні окремих питань з історії українського шкільництва Канади досягнуто канадськими вченими-педагогами Б. Білашем, І. Боднарчуком, Д. Прокопом, М. Марунчаком. Важливі факти, статистичні дані про кількість учнів та типологію шкіл, науково-обґрунтовані вірогідні ідеї містить праця відомого педагога, інспектора українських шкіл у Канаді І. Боднарчука “До рідних причалів: репортажі з обстеження шкіл у Канаді”. Педагог-практик аналізує стан українського шкільництва в шести канадських провінціях у 70-х рр. минулого століття. Узагальнивши досвід діяльності українських шкіл у країні проживання, приходять до переконання переваги рідних шкіл, які не тільки навчають, але й виховують, а крім того, дають більш високий рівень знань порівняно з державними школами [3, с. 246].

Предметом дослідження Б. Білаша стало двомовне (англо-українське) шкільництво в державній системі провінції Манітоба. Дослідник подає ґрунтовний аналіз розвитку українського шкільництва від початків еміграції до запровадження української мови в державних школах. Не акцентуючи уваги на типології шкіл, автор зосереджується на висвітленні проблеми відходження українських освітніх закладів в існуючу провінційну систему освіти та виявляє тенденції характерні для всієї Канади [2].

З часом з’являються дослідження, в яких узагальнено характеризується шкільництво українського зарубіжжя без визначення типології шкіл, практики їх толерування в середовищах країн проживання, з акцентуванням уваги на ролі громади в організації рідномовної освіти, становлення і розвиток якої відбувався за умов відсутності незалежної української держави [33; 35; 94].

Проголошення незалежної української держави спричинило зрос-

тання зацікавленості до вивчення української мови, українознавчих предметів, а відтак сприяло подальшому розвитку українського шкільництва за рубежом. В Україні з'являються окремі роботи, публікації, в яких висвітлюються різні аспекти життєдіяльності шкільництва українського зарубіжжя. Однак, як правило, більшість із цих наукових розвідок присвячені дослідженню українського шкільництва в окремо взятій країні проживання українських громад [27; 28; 31; 38].

Грунтовний аналіз сучасного стану та перспектив етнокультурного розвитку української громади в Румунії подається у колективній праці Л. Ази, А. Попка, О. Швачки "Українці Румунії та румуни України". Зосередивши увагу на проблемах забезпечення національно-культурних, інформаційних та освітніх запитів української меншини у країні проживання, автори прийшли до важливих висновків: забезпечення освітніх потреб української спільноти в Румунії натрапляє на суттєві труднощі внаслідок недостатньої кількості шкіл з українською мовою навчання, їх слабким матеріально-технічним забезпеченням, невикористовано малим погодинним викладанням української мови [1].

Вагомим дослідженням проблеми освіти в українському зарубіжжі стала монографія Б. Кеміня, присвячена українському шкільництву в центральноєвропейських країнах. Аналізуючи витоки та розвиток українського шкільництва у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи впродовж всього ХХ ст., вчений розглядає його як специфічне наукове явище, яке, збагачуючись здобутками інших культур, мало свої, властиві лише йому форми, спрямування та зміст, робить спробу обґрунтування програми культурно-освітньої співпраці між Україною та українською спільнотою поза її межами [30].

У монографії І. Руснака "Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець ХІХ – ХХ ст.)" на основі широкої джерельної бази висвітлюється генеза українського шкільництва в Канаді, визначається його роль у саморозвитку етнічної спільноти і збереженні національної самобутності канадських українців, аналізуються основні напрями і форми діяльності рідномовного шкільництва як засобу формування особистості українця, його інтелектуальності, культури міжнародних відносин і громадянськості в поліетнічному суспільстві [68].

Упродовж 90-х рр. минулого та на початку ХХІ ст. актуалізувалися дослідження української діаспори загалом та української освіти і національного виховання, зокрема. Джерельна база досліджуваної проблематики впродовж останніх років суттєво поповнилася дисертаційними дослідженнями [4; 5; 7; 79; 95].

Отже, аналіз історіографічної бази дослідження традицій та сучасного досвіду української шкільної освіти за межами України свідчить про увагу науковців до цієї теми. Водночас він показує, що становлення та розвиток української системи освіти за рубезем тривалий час відбувалося в умовах відсутності незалежної української держави, а тому взаємовідносини України з українською закордонною спільнотою не могли бути об'єктом досліджень. З постановом незалежної української держави з'явилася потреба розробки концепції розвитку українського шкільництва за рубезем, що в свою чергу вимагає серйозного аналізу та дослідження питань взаємодії України з українцями, що проживають за її межами в плані опіки українознавчою освітою.

Джерела та література:

1. Аза Л. О. Українці Румунії: сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку / Л.О. Аза, А.А. Попок, О.В. Швачка. – К. : Соціс; Рівне : Ліста, 1999. – 88 с.
2. Білаш Б. Англійсько-українське шкільництво в державній системі Манітоби / Борислав Н. Білаш. – Мюнхен; Вінніпег : Український Вільний Університет, 1984. – 223 с.
3. Боднарчук І. До рідних причалів: Репортажі з обстежень шкіл у Канаді / Іван Боднарчук. – Торонто; Вінніпег : Комісія шкільництва при раді КУК, 1979. – 256 с.
4. Божук Л. В. Шкільництво українського зарубіжжя: традиції та сучасний досвід : дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / Людмила Володимирівна Божук. – К., 2009. – 222 с.
5. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 1920 – 1930 рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. В. Бублик. – К., 1997. – 24 с.
6. Буйняк В. Українська мова в школах Саскачевану / В. Буйняк // Західноканадський збірник. – Едмонтон, 1999. – Ч. 3. – С. 13–15.
7. Вагіна О. М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918 – 1939 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вагіна Олена Миколаївна. – Запоріжжя, 1999. – 230 с.
8. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини (1918 – 1938) / Іван Ванат. – 2-ге вид. – Братислава: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі; Відділ української літератури в Пряшеві, 1990. – 408 с.
9. Вдовенко С. М. Закордонне українство в національно-державотворчому процесі: ідентифікація, організація, взаємовідносини: [монографія] / Станіслав Михайлович Вдовенко. – Чернігів : ЧДПУ, 2004. – 209 с.
10. Винар Л. Дослідження української наукової діаспори: вибрані проб-

леми / Любомир Винар // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 5: Матеріали І міжнар. наук. конф. “Українська діаспора: проблеми дослідження”, 23 – 24 верес. 2004 р. – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2005. – С. 21–30.

11. Винар Л. Українське Історичне Товариство: сорок років діяльності (1965 – 2005). Видання з нагоди Третього Міжнародного конгресу українських істориків (Луцьк, 17 – 19 травня 2006 р.) / Л. Винар, А. Атаманенко. – Нью-Йорк; Острог : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2006. – 118 с.

12. Винниченко І. Українська східна діаспора: набутки, труднощі та перспективи дослідження / Ігор Винниченко // Політологія. Етнологія. Соціологія: Доповіді та повідомлення ІІІ Міжнародного конгресу українців. – Харків : Охо, 1996. – С. 359–363.

13. Винниченко І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / Ігор Винниченко. – Житомир : Льонок, 1992. – 164 с.

14. Голубничий В. Суть української культури й українська культура в діаспорі: доповідь на підготовчій сесії для справ культури в Торонто 30 березня 1964 / Всеволод Голубничий. – Торонто : Об’єднання українських педагогів Канади, 1965. – 51 с.

15. Гончаренко І. Як виховувати наших дітей / Іван Гончаренко. – Вінніпег: [б.в.], 1956. – 110 с.

16. Гончаренко І. Основи українського національного виховання / Іван Гончаренко. – [б. м.] : Українські вісті, 1959. – 123 с.

17. Горохович А. Батьки і діти / Антоніна Горохович. – 2-ге вид., доп. – Вінніпег; Торонто : Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада, 1990. – 176 с.

18. Горохович А. Плекаймо в дитині і розум, і душу: Українська виховна система / Антоніна Горохович. – Дрогобич : Бескид, 1992. – 77 с.

19. Дорошенко Д. Розвиток української науки під прапором Шевченка / Дмитро Дорошенко. – Вінніпег : Накладом Української Вільної Академії Наук, 1949. – 12 с. – (Серія “Літопис УВАН”; ч.10).

20. Євтух В. Енциклопедія української діаспори у контексті світової етнологічної науки / Володимир Євтух // Українська діаспора. – 1994. – Ч. 5. – С. 108–111.

21. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти / В.Б. Євтух. – К. : УАННП, 1997. – 216 с.

22. Євтух В. Б. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / В.Б. Євтух, В.П. Трошинський, А.А. Попок, О.В. Швачка. – К. : Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003. – 228 с.

23. Євтух В. Б. Українська прогресивна імміграція США і Канади у боротьбі за мир і розрядку / В.Б. Євтух, О.О. Ковальчук // Український історичний журнал. – 1982. – № 10. – С. 111–116.

24. Євтух В. Б. Українці в Канаді / В.Б. Євтух, О.О. Ковальчук; за ред.

С.З. Заремби. – К. : Будівельник, 1993. – 142 с. – (Серія “Українці за межами рідної землі”).

25. Заставний Ф. Д. Географія України: У 2-х кн.: [навч. посіб.] / Федір Дмитрович Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 472 с.

26. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора / Федір Дмитрович Заставний. – Львів : Світ, 1992. – 172 с. – (Серія “Народознавчі студії”).

27. Заячук Ю. Українська діаспора Канади: від перших шкіл до першої кафедри української мови в університеті / Юлія Заячук // Рідна школа. – 2002. – № 2. – С. 73–76.

28. Заячук Ю. Українська мова в системі шкільного навчання Канади у повоєнний період / Юлія Заячук // Вісник Львівського університету. Серія: педагогічна. – Львів, 2001. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 276–281.

29. Зберігаючи українську самобутність / [Свтух В.Б., Камінський Є.Є., Ковальчук О.О., Трощинський В.П.] – К. : Інтел, 1992. – 100 с.

30. Кемінь Б. П. Розвиток освіти й педагогічної думки українців у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи / Борис Петрович Кемінь. – К. : “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 234 с.

31. Кирилич В. Рідна мова і шкільництво як важливі чинники збереження національної ідентичності українців у Польщі / Василь Кирилич // Вісник Львівського університету. Серія: міжнародні відносини. – Львів, 2000. – Вип. 2. – С. 253–259.

32. Кисілевська-Ткач О. Педагогічні студії в Українському Вільному Університеті / Ольга Кисілевська-Ткач // Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева. – Мюнхен : УВУ, 1983. – Т. 10. – С. 475–485.

33. Кравчук П. Перші українські школи в Канаді: листи з Торонто: 3 / Петро Кравчук // Всесвіт. – 1989. – № 9. – С. 135–136.

34. Куропась М. Історія української іміграції в Америці. Збереження культурної спадщини / Мирон Куропась. – Нью-Йорк : Український музей, 1984. – 99 с.

35. Луців Н. Рідна школа в Канаді / Надія Луців // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 11. – С. 79–81.

36. Магочий П. Національні культури і університетські кафедри: інавгураційна лекція 22 жовтня 1980 р. / Павло Магочий; [вступ., закл.: А. Кучер, О. Прицак]. – Торонто : Торонтський університет, 1980. – 24 с.

37. Макар В. Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади / Віталій Юрійович Макар. – Чернівці : Прут, 2006. – 284 с.

38. Макар Ю. І. Українці в Польщі: кількість і сучасне становище / Ю.І. Макар // Національний вісник Чернівецького університету. – 1996. – Вип. 6–7: Історія. – С. 274–291.

39. Маркусь В. Криза української діаспори? / Василь Маркусь // Всесвіт. – 1998. – № 3. – С. 163–167.

40. Маркусь В. На порозі ХХІ століття / Василь Маркусь // Український

історичний журнал. – 1993. – № 11–12. – С.186–189.

41. Маркус В. Українська діаспора: коріння і крона / Василь Маркус // Віче. – 1992. – № 11. – С. 143–147.

42. Маркус В. Українська спільнота в широкому американському суспільстві: проблеми і спостереження / Василь Маркус // Українці в американському та канадському суспільствах: соціологічний збірник. – Джерсі Сіті, 1976. – Т. 1. – С. 258–277.

43. Маркус В. Чому діаспора: спроба ідентифікації поняття / Василь Маркус // Українська діаспора. – 1992. – Ч. 1. – С. 14–21.

44. Марунчак М. Петро Гаврисишин. Піонер-будівничий Шашкевичівської дільниці (Пойнт-Доглес) у Вінніпегу / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег: В-во "Бібліотека Піонера", 1963. – 110 с.

45. Марунчак М. Студії до історії українців Канади: в 5 т. / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег: [б. в.], 1965 – 1980. – (Збірник Заходознавства / Українська Вільна Академія Наук).

46. Марунчак М. Історія преси, літератури і друку піонерської доби / Михайло Г. Марунчак. – 2-ге вид. – Вінніпег : Українська Вільна академія наук, 1968. – 284 с.

47. Марунчак М. Історія українців Канади: в 2 т. / Михайло Г. Марунчак. – 2-ге вид. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1991. – Т. 1. – 464 с.

48. Марунчак М. Історія українців Канади: в 2 т. / Михайло Г. Марунчак. – 2-ге вид. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1991. – Т. 2. – 512 с.

49. Марунчак М. Українці в Румунії, Чехословаччині, Польщі, Югославії / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег : Загальна бібліотека, 1969. – 68 с.

50. Марунчак М. Українці в ССРСР поза кордонами УРСР / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег : [б. в.], 1974. – 248 с.

51. Марунчак М. Читальні й просвітні організації в піонерський добі та їхнє націєтворче значення // Життєвий досвід українців у Канаді: рефлексії / Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1994. – С. 92–113.

52. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні: Т. 2. Роки 1952 – 1975 / Володимир Маруняк. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 128 с.

53. Моцюк В. І. Українці та українська ідентичність у сучасному світі / В.І. Моцюк, В.Ю. Макар, С.Д. Попик. – Чернівці : Прут, 2005. – 400 с.

54. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша / Симон Наріжний. – 2-е вид. – Львів; Кент; Острог, 2008. – 372 с.: іл. – (Репр. відтворення вид. 1942 р.).

55. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) [Упоряд. Л. Яковлева та ін.] / Симон Наріжний. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 272 с.

56. Наукові записки Національного університету "Острозька академія":

Історичні науки. – Вип. 5: Матеріали I міжнар. наук. конф. [“Українська діаспора: проблеми дослідження”], (Острог, 23 – 24 верес. 2004 р.) / Національний університет “Острозька академія”, Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців, Українське Історичне Товариство. – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2005. – 360 с.

57. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали II міжнар. наук. конф. [“Українська діаспора: проблеми дослідження”], (Острог, 22 – 23 травня 2006 р.) / Національний університет “Острозька академія”, Світова Наукова Рада при СКУ, Українське Історичне Товариство, Українська американська асоціація університетських професорів. – Острог : РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2007. – 500 с.

58. Наулко В. І. Динаміка чисельності і розміщення українців у світі (XVIII – XX ст.) / В.І. Наулко, Н.В. Чорна // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 5. – С. 3–16.

59. Наулко В. І. Етносоціальні процеси серед канадців українського походження / В.І. Наулко // Народна творчість та етнографія. – 1982. – № 2. – С. 57–65.

60. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с. – (Репр. відтворення вид. 1918р.).

61. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX ст.): [монографія] / Валентина Піскун. – К.; Нью-Йорк : “МП Леся”, 2006. – 672 с. – (Серія “Історичні монографії” / Українське історичне товариство, Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; т.5).

62. Понятенко П. Культура, національність та асиміляція / П. Понятенко. – Вінніпег, МАН : Українська Видавнича Спілка, 1917. – 50 с.

63. Попок А. Українці в Росії та росіяни в Україні: особливості національного розвитку в контексті етнополітики держав проживання / Андрій Попок, Юрій Лагутов // Українські варіанти. – К., 1998. – № 3–4. – С. 53–62.

64. Попок А. А. Закордонне українство як об’єкт державної політики: [монографія] / Андрій Андрійович Попок. – К. : Альтерпрес, 2007. – 227 с.

65. Попок А. А. Історична батьківщина – діаспора: європейський досвід взаємин / А.А. Попок, С.Ю. Лазебник. – К. : Альтерпрес, 2003. – 152 с.

66. Роде наш прекрасний: матеріали Всесвітнього форуму українців, 21 – 24 серпня 1992 року / упоряд. С.С. Зінчук та ін. – Тернопіль, 1993. – 243 с.

67. Роль та місце української діаспори в становленні незалежної Української держави / [Р.М. Матейко, З.М. Матисякевич, І.Б. Дацків та ін.]; за ред. Б.Д. Лановика. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 292 с.

68. Руснак І. Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець XIX – XX ст.): [монографія] / Іван Руснак. – Чернівці : Рута, 2000. – 363 с.

69. Саварин П. Двомовні садочки та українсько-англійські школи в Ед-

монтоні / Петро Саварин // Західноканадський збірник. – Едмонтон: Канадське НТШ, 1975. – Т. XVII, Ч. 2. – С. 280–286.

70. Саварин П. Українська мова в провінційних школах Альберти / Петро Саварин // Західноканадський збірник. – Едмонтон : Канадське НТШ, 1973. – Ч. 1. – С. 71–128.

71. Семчишин М. Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу / Мирослав Семчишин. – 2-ге вид. – К.: АТ "Друга ріка", МП "Фенікс", 1993. – 550 с.

72. Сергійчук В. "Українізація" Росії: Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою 1923 – 1932 роках / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 330 с.

73. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / Володимир Сергійчук. – 2-ге вид., доп. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 429 с.

74. Сергійчук В. Українська соборність: Відродження українства в 1917 – 1920 роках / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 1999. – 412 с.

75. Сергійчук В. Українці в імперії / Володимир Сергійчук. – К. : МП Фотовідеосервіс, 1992. – 92 с. – (Бібліотека українця; №3).

76. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.

77. Сірополко С. Народна освіта на українських землях і в колоніях // Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича [Упоряд. С.В. Ульяновська] / Степан Сірополко. – К. : Либідь, 1993. – С. 72–91.

78. Славутич Яр. Українська участь у багатокультурності Канади / Яр Славутич // Слово і час. – 1996. – №11–12. – С. 54–56.

79. Совінська Н. В. Внесок української діаспори Західної Європи в розвиток економіки та культури незалежної України (1991 – 2001 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Совінська Наталія Вікторівна. – Тернопіль, 2002. – 225 с.

80. Стебельський Б. Українська культура – джерело самобутності і світогляду українського народу / Богдан Стебельський // Визвольний шлях. – 1975. – Кн. 4 (325). – С. 411–430.

81. Тесля І. З демографічних дослідів української людности Канади // Українці в американському та канадському суспільствах: соціологічний збірник / Іван Тесля. – Джерсі Сіті : В-во М.П. Коця, 1976. – С. 23–36.

82. Трощинський В. Проблеми етнічного відродження східної української діаспори / Володимир Трощинський, Андрій Попок // Українські варіанти. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 26–33.

83. Трощинський В. П. Еміграційний потенціал осіб українського походження та вихідців з України – жителів Республіки Казахстан. Аналітичний звіт про проведене соціологічне дослідження / В.П. Трощинський, О.В. Швачка, А.А. Попок. – К., 1998. – 122 с.

84. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / Володимир Павлович Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – 260 с.

85. Трощинський В. П. Українці в світі / В.П. Трощинський, А.А. Шевченко. – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 15. – 352 с.

86. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни (1944 – 1984) / Мирослав Трухан // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1990. – Т. 208. – С. 144–145.

87. У майбутнє – в ім'я України!: матеріали III Всесвітнього форуму українців, 18 – 20 серпня 2000 р.: збірник / [Ред. кол.: М. Дробноход (голова) та ін.]. – К., 2001. – 372 с.

88. У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття: матеріали II Всесвітнього форуму українців, 21 – 25 серпня 1997 року / [Упоряд. А.А. Попок та ін.] – К. : Вид-во “Фенікс”, 1997. – 400 с.

89. Удод Г. Юліян Стечишин та його вихований ідеал / Григорій Удод // Західноканадський збірник. – Едмонтон : Канадське НТШ, 1975. – Т. XVII. – Ч. 2. – С. 184–190.

90. Україна в нас єдина: матеріали засідань наукових секцій IV Всесвітнього форуму українців, 18 – 20 серпня 2006 р., м. Київ / [Уклад. Д.В. Павличко, В.М. Зуєв, Л.М. Кононко; ред. В.М. Зуєв]. – К. : Екопаксервіс, 2006. – 294 с. – (Наукове видання).

91. Українська діаспора в Росії: стан, проблеми, перспективи: матеріали наук.-практ. конф., Київ, 22 грудня 2003 р. / Українська Всесвітня Координаційна Рада). – К., 2004. – 144 с.

92. Український вимір: міжнар. збірн. інформац., освітніх, наук., методичних статей і матеріалів з України та діаспори [Ред. В. Яковець]. – Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2007. – Ч. 6. – 217 с.

93. Українці. Східна діаспора: атлас / [Передм.: В.І. Наулко; текст. част. – І.І. Винниченко]. – К. : Мапа ЛТД, 1992. – 24 с.

94. Храплива-Щур Л. Українське шкільництво за межами України / Леся Храплива-Щур // Схід. – 1995. – № 3. – С. 48–51.

95. Чернова К. О. Співробітництво України з діаспорою США і Канади: витоки, еволюція і перспективи : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.03 / Чернова Катерина Олексіївна. – К., 1994. – 188 с.

96. Шлепаков А. М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.) / Арнольд Миколайович Шлепаков. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1960. – 200 с.

97. Янів В. “Просвіта” як вияв соціальних прямивань українського народу / Володимир Янів // Студії та матеріали до новішої української історії. – Мюнхен, 1970. – С. 139–169.